

ב"הצהרה על הייצוג" שפרסמה באוקטובר 2011, הכריזה קבוצת המחאה אוקיפיי פיטסבורג (Occupy Pittsburgh) כי "אף אדם לא יכול או צריך לייצג את סך הדעות והחוויות" של הקבוצה או של חבריה. כמו אוקיפיי וול-סטריט לפנייה (Occupy Wall Street), הקבוצה הגדירה את עצמה כ"תנועת התנגדות חסרת מנהיגים", והתחייבה שלא לתמוך באף מפלגה פוליטית או מועמד לבחירות.¹ בישראל, שבה רווחה בעשור האחרון הטענה כי "אין למי להצביע",² קראה קבוצה של פעילי מחאה להתפקדות מסיבית לכל המפלגות, "על מנת לשבור את כללי המשחק של הפוליטיקה הישנה בישראל".³ המחאות העולמיות של 2011 הביעו יחס חשדני, ולפרקים אף עויין, לא רק כלפי השלטון במדינותיהן, אלא גם כלפי מנגנוני הייצוג עצמם. במקרים רבים, לא ברור אם המוחים דרשו ייצוג או ערערו ערעור גורף על היכולת של מערכות הייצוג הקיימות לממש את היומרות של המשטר הדמוקרטי. "אנחנו ה-99%", כתבה קבוצת וול סטריט, "ולא נסבול יותר את תאוות הבצע והשחיתות של האחוזה האחד".⁴ הרטוריקה הזאת חזרה במהלך 2011 בגירסאות שונות במקומות שונים בעולם, והיא מלמדת כי ההתעוררות האזרחית הגלובלית מגיבה למשבר הייצוג, ומשבר הייצוג קושר את גלי המחאה בטבורם לדמיון המהפכני.

אנסה לברר כאן מהו משבר הייצוג, כיצד הוא מתקשר לכמיהה למהפכה, ואיך המחאות העולמיות מבטאות אותו ומגיבות אליו. אטען כי יש להבין את הרגע הפוליטי שבו אנחנו נתונים כמשבר ייצוג גלובלי המחבר בין שני המובנים של המונח ייצוג: המובן הסמיוטי (כמו במשפט "הדימוי הזה מייצג מלחמה"), והמובן הפוליטי (כמו במשפט "גברת כהן מייצגת את ארגון העובדים"). בעוד שנדמה כי רק המובן השני הוא בעל משמעות פוליטית ממש, למעשה משבר הייצוג העכשווי מערבל מחדש את שני המובנים לכדי מציאות פוליטית אחת, שבה עקרון הייצוג דורש משמוע מחדש.

מאבק למען ייצוג או נגד מנגנוני הייצוג?

אנחנו רגילים לחשוב על מושג הייצוג בהקשר של המדינה וביחס למשטר המסוים שלה. במסורת המחשבה המדינית, השאלה "מי מיוצג בשלטון ועל ידי מי?" היא שאלה שיכולה לקבל מענה רק ביחס להוויות פוליטיות קונקרטיות כמו "מדינה", "טריטוריה", "ריבונות", "עם", "שליט" או "מפלגה". גלי המחאה שפרצו במהלך 2011 הופיעו במדינות שונות ובהקשרים משטריים שונים בתכלית. נדמה היה שקו ברור מפריד בין מחאות במשטרים דמוקרטיים ובמשטרים שאינם דמוקרטיים. במשטרים לא-דמוקרטיים, כמו בעולם הערבי למשל, המוחים דרשו ליישם את עקרון הייצוג האוניברסלי; במשטרים דמוקרטיים, לעומת זאת, המפגינים מחו נגד השליטה של ההון

* אני מודה לפרופ' יוסי זעירא על שיחה שפתחה לי אופקים חדשים למחשבה, וכן לד"ר מיכל גבעוני, לדקלה בייטנר ולרן צורף, שקראו גירסה קודמת של הטקסט והעירו הערות מועילות.

¹ ראו "Statement on Representation" באתר קבוצת אוקיפיי פיטסבורג (www.occupypittsburgh.org).

² על חוסר האמון של הציבור בישראל במנגנוני הייצוג ניתן ללמוד למשל מדיון אקדמי שארגנה האוניברסיטה הפתוחה בשנת 2010 תחת הכותרת "האם באמת אין למי להצביע בבחירות לכנסת ה-18 ומדוע?" (www.youtube.com).

³ ראו "שאלות ותשובות" (FAQ) באתר קבוצת מתפקדים: www.mitpakdim.co.il.

⁴ ראו באתר קבוצת אוקיפיי וול סטריט: <http://occupywallst.org/>.

בענייני המדינה. אלא שלמעשה, המאבקים בטוניסיה, בספרד, בארצות הברית, בגרמניה, בצ'ילה, בבוליביה ובעשרות מדינות אחרות התאפיינו כולם במחאה על מידת הייצוג של המוחים במערכות השלטוניות. בין אם המאבק כוון נגד עריצים כמו מובארק או קדאפי, ובין אם הופנה נגד הקשר המערכתי והערטילאי יותר בין הון ושלטון, המוחים קבלו על הדרתם מניהול ענייני הכלל ודרשו ייצוג לאינטרסים הכלכליים והאזרחיים שלהם במערכת הפוליטית.

השיח של המחאות עסק לא רק בתנאים הלאומיים שבהם נתונים המאבקים, אלא גם בהקשרים האזוריים והגלובליים שלהם. מעבר לדמיון הכללי בין המחאות, שהתגלם בדרישה לייצוג האינטרסים האזרחיים, במידה מסוימת המחאות גם תפסו את עצמן כמאבק משותף – תופעה אחת שיש לה מבעים שונים. בדמיון המשותף (שייצוגים שלו פרחו במאמרי דעה וברשתות החברתיות), אזרחים ברחבי העולם כולו התקוממו על מידת הייצוג הפוליטי שלהם מול השלטון הלאומי ומול שלטון ההון הגלובלי. לטענת המפגינים, הן המערכת הלאומית והן המערכת הגלובלית נשלטות שתיהן בידי דוקטרינה כלכלית אחת שמנתבת את המערכות הפוליטיות העולמיות, האזוריות והלאומיות, ועל כן משבר הייצוג העכשווי הוא תופעה כלל-עולמית.

הביקורת הזאת אינה חדשה: היא התפתחה בשני העשורים האחרונים ב"תנועה לגלובליזציה אחרת" (Alter-globalisation Movement) וצברה קהל תומכים שהלך וגדל בהדרגה. על פי ביקורת זו, המדיניות הניאו-ליברלית שהפכה גלובלית שינתה מן הקצה אל הקצה את היחסים בין המדינה לאזרחיה, בין המדינות השונות, ובין הספירה הכלכלית והפוליטית, הן בתוך המדינות והן ביחסים הבין-לאומיים. ההפרטות המסיביות של שירותי המדינה, הופעתן של תצורות חדשות של העסקה פוגענית, הפיחות בכוחם של ארגוני העובדים, הגלובליזציה של הייצור, הסרת ההגנות על התעשייה המקומית, העלייה הספקטקולרית בכוחם של התאגידים הבינלאומיים, השליטה של הארגונים הפיננסיים הבינלאומיים בכלכלת המדינות העניות – כל אלה הביאו לתמורות מרחיקות לכת בתפקודם של מנגנוני הייצוג בתוך ההקשר הלאומי. כך, נציגים נבחרים במדינות שבהן מתקיימות בחירות דמוקרטיות תקינות לכאורה נתונים לעיתים קרובות ללחצים פוליטיים מבית ומחוץ החזקים פי כמה מכל אילוץ שהציבור שאותו הם אמורים לייצג יכול להפעיל עליהם.

במישור הבינלאומי, לחצים כאלה על נציגי ציבור מופעלים בידי תאגידים בינלאומיים שלהשקעותיהם יכולה להיות השפעה מכרעת על כלכלת המדינה, ובידי גופים פיננסיים בינלאומיים, כמו קרן המטבע הבינלאומית (IMF) או ארגון הסחר העולמי (WTO). במדינות שאין בהן משטר דמוקרטי המצב חמור עוד יותר. רבות מהארצות האלו היו נתונות עד אמצע המאה העשרים תחת כיבוש קולוניאלי, ולא הספיקו לכוון חברה אזרחית חזקה מספיק, להשתית חקיקה מקיפה של זכויות אזרחיות או לייסד מנגנונים שיאכפו אותה. מכיוון שאזרחיהן זוכים לפחות הגנות בתחום חוקי העבודה למשל, מדינות אלו הפכו לחצר האחורית של מערך הייצור הגלובלי (כך למשל ירדן, מרוקו, תאילנד, סין). במישור הלאומי, השילוב בין גלי ההפרטה לגלובליזציה של ההון הולידו בריתות בין כוחות פיננסיים פרטיים וציבוריים, שגם הן מפחיתות בצורה משמעותית את כוחם של נציגי הציבור. בעקבות ההפרטות והתמריצים הפיסקליים שניתנו לשוק הפרטי, במדינות רבות התחזקו גופים כלכליים פרטיים כמו חברות השקעות או חברות ניהול קרנות פנסיה, ואפילו חברות חשמל, מים ושירותי ביטחון. ארגונים פיננסיים מדינתיים, כמו בנקים מרכזיים ומשרדי אוצר, מחזיקים בידיהם כיום כוח פוליטי משמעותי ועצמאות רבה ביחס לרשויות לאומיות אחרות, כמו גופים פרלמנטריים, מערכות משפטיות ומוסדות ביצועיים כמו

משרדי ממשלה או ביטוח לאומי, וברבות ממדינות העולם הם מובילים מדיניות שמתעדפת את השוק הפרטי.

על רקע שינויים מבניים אלה, מפלגות השמאל (ע"ע), שתפקידן המסורתי היה לייצג את האינטרסים של העובדים, החלו לפזול יותר ויותר לכוון המדיניות הניאו-ליברלית. בצרפת של שנות השמונים, למשל, המפלגה הסוציאליסטית שהיתה באותה עת בשלטון השלימה עם פשרות מרחיקות לכת בנושאים חברתיים ופיסקליים כדי לקדם את התגבשות הסכמי הסחר של האיחוד האירופי. כיום, המדיניות הניאו-ליברלית של האיחוד האירופי כובלת את ידי מפלגות השמאל במדינות שחברות בו: גם כשהן מגיעות לשלטון, יש להן יכולת מועטה להנהיג מדיניות כלכלית הסותרת את זו של האיחוד. במדינות רבות, משאלת הלב של הבוחרים להמשיך להזדהות עם המפלגה שהוריהם תמכו בה ושחבריהם למעמד מצביעים לה נתקלת בקושי: מבחינת מדיניות הכלכלית בפועל, המפלגות ההיסטוריות הגדולות בימין ובשמאל אינן שונות מספיק זו מזו. צמיחת מפלגות המרכז מבטאת בבירור את המשבר הפוליטי והסמיוטי הזה, שמקשה על ההבחנה בין מפלגות, רעיונות ופעולות. מכיוון שהם כבר אולצו לוותר על הקשר בין מפלגה לבין מדיניות, אזרחים רבים מעדיפים לתת את קולותיהם למין "מפלגת אמצע" כזו, שלפחות אומרת את האמת על מצב הייצוג: במרכז המפה הפוליטית אין משמעות רבה למי או למה מייצג את האזרחים בפרלמנט; ממילא המדיניות בסופו של דבר די דומה, ונדמה שהיא נקבעת בידי יד נעלמה ולא בידי השחקנים הפוליטיים עצמם.

מרבית הכלכלנים והפקידים המחזיקים בתפקידי מפתח במגזר הציבורי התחנכו על ברכי הדוקטרינה הניאו-ליברלית. גם נבחרים ציבור מושפעים במידה רבה מהנחות היסוד של התרבות הכלכלית הזאת, ומסייעת לכך העובדה שתמיכה במדיניות כזו מיטיבה עם עתידם הפוליטי ועם סיכויי הפרנסה שלהם בשוק הפרטי. למעשה, גם אם נציגי הציבור רוצים בכך, במדינות רבות האפשרות הריאלית שלהם ליישם מדיניות סוציאלית היא מוגבלת ביותר. בישראל למשל, שבה יש משטר נציגים רב-מפלגתי, נציגים נבחרים שנכנסו לקואליציה יכלו לכאורה לממש תקצוב שייטיב עם הציבור שבחר אותם. אבל לא רק לחברי הכנסת יש השפעה מעטה מאוד על החלטות הממשלה; גם שרי הממשלה אינם חופשיים לממש מדיניות תקציבית, ואפילו לא בתחום תקציב משרד. כמה מנגנונים אחראים לכך: ראשית, כלל ההוצאה הממשלתית פוחת על פי חוק משנה לשנה. בנוסף, חוק ההסדרים נותן בידי משרד האוצר שליטה מרבית בהוצאה הציבורית, בגודלה ובאיכותה. החוק לא רק מנטרל חקיקה קודמת של הכנסת; באמצעות הטלת משמעת קואליציונית הוא גם מתערב בשיקולי המדיניות של המשרדים עצמם. שנית, מבנה תקציב המשרדים נקבע על ידי רפרנטים של משרד האוצר, והשרים נתונים ללחצים פוליטיים מצד האוצר לכל אורך השנה (ולא רק בעת קביעת התקציב השנתי או הדו-שנתי). כך, הניצולת של משרדים שאמורים ליישם מדיניות חברתית, כמו משרד הבינוי והשיכון למשל, אינה מגיעה כיום למחצית מן התקרה התקציבית שלה.⁵ שלישית, משטר הידע הכלכלי קובע נורמות של "חוסן כלכלי" שלפיהן על ההוצאה הממשלתית לקטון בהתמדה, וממילא היא איננה מיועדת להתערבות במידת השוויון הכלכלי בין האזרחים או לדאגה לרווחתם, אלא לייצוב כלכלת המדינה. מכל הסיבות שנמנו לעיל, על פי רוב הדרג הפוליטי אינו מהין לערער על משטר הידע המקובל.

⁵ ראו למשל את הנתונים התקציביים של משרד הבינוי והשיכון בשנות הכספים 2009 ו-2010, על פי דו"ח מרכז המחקר והמידע של הכנסת: <http://www.knesset.gov.il>

במילים אחרות, המגבלות המוטלות כיום על נציגי ציבור פועלות בעת ובעונה אחת במישור החוקי, הארגוני, הפוליטי והאפיסטמי (של הידע). שיטות הייצוג השונות של הדמוקרטיה המודרנית לקו תמיד בבעיות יסודיות וזכו לביקורת מקיפה, בפרט מצדם של אלו שנותרו בשוליהם: עניים, נשים, ומיעוטים אתניים, דתיים, לשוניים ומגדריים. אלא שגם אילו הצליחה מדינת הלאום הדמוקרטית בהקמת מנגנוני ייצוג אידיאליים המבטיחים לכל אזרח ואזרחית השפעה שווה על הרכב השלטון, אימוצה של מדיניות ניאוליברלית היתה מחבלת בהם בפועל. לאחר נפילת הגוש הסובייטי, הפרדיגמה הכלכלית הניאו-ליברלית הפכה במידה רבה לגלובלית, וכיום כל המשטרים הפוליטיים מתפקדים כשחקנים פעילים במערכת הזאת. בתנאים אלה, למוחים לא תמיד ברור אם יש בידיהם לקדם את ענייניהם באמצעות מנגנוני הייצוג הקיימים. האם על תנועות המחאה להיאבק במנגנוני הייצוג, או שמא עליהן להיאבק למען ייצוג?

משבר הייצוג והדמיון המהפכני

במובנים מסוימים, התנועות המהפכניות הגדולות של המאה השמונה-עשרה עמדו בפני בעיות דומות, והחיכוכים המדממים בתוך התנועות האלו נגעו פעמים רבות למהות השינויים שיש לדרוש במנגנוני הייצוג. היום אנו מקשרים באופן אינטואיטיבי בין רעיון הייצוג לבין עקרונות המשטר הדמוקרטי, ותופסים את כוחו של האזרח במונחים של מידת ייצוגו בשלטון. אלא שלאורך זמן רב, מושג הייצוג התקשר מבחינה רעיונית ומעשית דווקא למוסד המלוכה: המלך, ששלט בחסד אלוהי, ייצג בגופו את המדינה ואת האינטרסים שלה. מושג הייצוג במשטר נציגים פרלמנטרי, שבו האסיפה המייצגת נתפסת כמיקרוקוסמוס של רצון העם, התפתח בהדרגה.⁶ הפרלמנטים הראשונים באירופה למשל, שהיו מורכבים מאצולה מקומית, הוקמו כדי לסייע למלך לשלוט בטריטוריה גדולה ובאיסוף מסים, ועד למאה השבע-עשרה הם נתפסו בארצות רבות כמכשיר מלוכני גרידא. כדי ש"ייצוג" יוכל להיות מובן כדגימה של ריבוי רצונות, נדרש שינוי עמוק ומהותי בתפיסת הריבונות.

לקראת סוף המאה השמונה-עשרה, בהשראת מגילת הזכויות האנגלית (1689), דרשו המהפכנים הצרפתים שינויים מהותיים במבנה המשטר. ביוני 1789 יצרו הצירים של המעמד השלישי (États généraux) את האסיפה הלאומית (L'Assemblée Nationale) – הדגם הראשון של שיטת הייצוג המודרנית בצרפת. החוקה של 1789 השתיתה את האסיפה הלאומית על מושג האומה ועיגנה את הפרדת הרשויות באמצעים חוקיים. עם זאת, השיח הציבורי באותן שנים תמך במלוכה, ומטרת החוקה לא היתה להפטר ממוסד המלוכה אלא להבטיח את הייצוג של המעמד השלישי במסגרת של מלוכה נאורה. רבים ממנסחי החוקה של 1789 התנגדו להוצאת המלך להורג גם שלוש שנים לאחר מכן. בחוקה של 1791 התהפכו לראשונה היחסים בין האומה והמלך: הריבונות עברה לאומה, וזכויותיו של המלך נבעו מהתפקיד שהוקצה לו לייצג ריבונות זו. רק משהתבסס מושג האומה, יכלו הפלגים המיליטנטיים יותר באסיפה לדרוש את סילוקו של המלך. על רקע החיכוכים בין התפיסות השונות של עקרון הייצוג ותפקיד המלוכה במצב העניינים החדש, ייסדו פלגים אלו את משטר הטרור.

⁶ עוד בנושא זה ראו: H. F. Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley: University of California Press, 1967).

הדמיון המהפכני קשור אם כן באופן עמוק למושג הייצוג: בעוד ש"הפיכה" מסתפקת בהחלפת גוף השליט בגוף אחר, "מהפכה" כוללת התערבות עמוקה במנגנון הייצוג ובמשמעות המעשית של המונח "ייצוג". כך, המחאות של 2011 נשענו לא פעם על דימויים השאולים מן המהפכה הצרפתית ומן המהפכה האמריקנית. ההתכנסויות הציבוריות הגדולות בכיכר תחריר, במדריד ובפארק זוקוטי החיו את המדומיין האזרחי של האסיפה הלאומית; בשדרות רוטשילד בתל אביב הוצבה גיליוטינה, ומחוסרי דיור בישראל הכריזו "אין דיור – אין גיוס", על משקל סיסמת המהפכנים האמריקנים, "אין מיסוי ללא ייצוג". המחאות בעולם הערבי כונו "האביב הערבי" כבר בריית הפתיחה שלהן, בזיקה ל"אביב העמים" ול"אביב של פראג", והסיקור העיתונאי של מחאות רבות התייחס בהתמדה ל-1968 (התקוממות הסטודנטים בצרפת ובמדינות אחרות) ול-1989 (נפילת חומת ברלין). נדמה היה ששני עשורים לאחר שפוקויאמה קבר את ההיסטוריה בספרו המצליח "קץ ההיסטוריה והאדם האחרון", היא שבה להופיע מעל בימת ההיסטוריה. אזרחי העולם לא רק **עשו היסטוריה** והחיו את הרעיונות האוניברסליים של המהפכות המודרניות, הם גם התאחדו במופע כלל-עולמי מרהיב וסיפקו את הדימויים שהזינו את האסתטיקה של ייצוג ההיסטוריה. ההמון הנוהר לרחוב, הכובש את כיכר העיר בעודו מנופף בדגלי השוויון, החירות והאחוה – כמעט כל החומרים הדרמטיים והוויזואליים שקבעה המאה השמונה-עשרה כתפריט הכרחי להצגה הזאת היו שם ב-2011, והפעם ההצגה גם היתה כמעט בו-זמנית גלובלית, כלומר כמעט לגמרי **אוניברסלית**.

הדמיון המהפכני, אם כן, הוא גם זה שביסס את הדימוי הגלובלי של המחאות – כלומר עיצב את המחאות כתופעה פוליטית אחת המתרחשת במישור הכלל-עולמי. אלא שנדמה שמרכיב אחד היה חסר בדימוי הזה: אם אכן ה"מהפכה" של 2011 היתה גלובלית, על איזה מנגנון ייצוג היא קבלה ולאיזה עקרון ייצוג היא חתרה? במדינות שבהן המוחים שאפו להחליף את המשטר, כמו בטוניסיה, במצרים, בסוריה ובלוב, הדרישה לייצוג נוסחה במונחים קונקרטיים שהתייחסו למבנה השלטון במדינה. בשאר המדינות התקשו המוחים לנסח דרישות משותפות, כל שכן דרישות שישנו את מצב הייצוג שלהם בעולם שבו ההון שולט. הרוח המהפכנית ששרתה על המחאות (שחלקן אכן התפתחו למהפכות) נעצרה בגבולות הפרשנות המודרנית של המונח "ייצוג". מעבר לגבולות המודרנה ומדינת הלאום שלה, הדימוי של הייצוג המיוחל עדיין נעדר: לא ברור איך נראה הייצוג הזה, ובשלב זה עדיין לא ברור אם לייצוג הזה יכול להיות ייצוג.

משטר הסימולקרה וקריסת מנגנוני הייצוג

הניאו-ליברליזם בצורתו הנוכחית מופיע בעת ובעונה אחת כאידיאולוגיה, כאוסף של פרקטיקות כלכליות וחברתיות המתקיימות במישור הפרטי והמוסדי, כמשנה סדורה של מדיניות רצויה בענייני המדינה, וכמסגרת פרשנית להבנת המציאות הפוליטית. בדומה לאידיאולוגיות הגדולות האחרות של המודרנה, הניאו-ליברליזם מתערב לא רק במדיניות הכלכלית במישור הלאומי או ביחסי העבודה, אלא גם במערכות המשמוע: באופן שבו אנחנו מבינים את העולם ומייחסים לו משמעות. כולנו עדים לחדירה של הניאו-ליברליזם לחיינו הפרטיים, שבהם אנחנו משוקעים באינסוף פרקטיקות ממסחרות: הבנת הקשרים הבין-אישיים שלנו, ואפילו יחסי האהבה, כ"עבודה"; ניהול זמן החיים כ"השקעה"; הפרטת היומיום שלנו ליחידות זמן שאפילו לאיכותן יש ערך מדיד של "יעילות" ו"רווח"; עיצוב הסובייקטיביות שלנו במונחים של "מיתוג"; ועוד היד הנטויה. הפרסומיות, טען ז'אן בודריאר כבר ב-1981, היא אחת מצורות הביטוי המרכזיות של

זמננו, והכול נבלע בה, במיידיות שלה, בהסחרה ובהשטחה שלה.⁷ הפרסומת עצמה כבר לא חייבת לומר משהו על משהו, למכור משהו מסוים או אפילו להניע לפעולה כדי להתקיים – היא כבר הפכה להיות אופן מוסכם של תקשורת שמדמה מסירת מסר. בהיותה מוסכמה כללית של ייצור משמעות, הפרסומיות היא אחד המופעים המובהקים של משטר הסימולקרה: השתקפות אינסופית של סימנים שממוטטים את היחס המסורתי בין מסמן למסומן. אם המשמעות נוצרת בתווך בין המילה לבין הוראתה, בפער שבין הדימוי לבין הדבר שאליו הוא מתייחס בעולם, הסימולקרה היא צורת תקשורת שבה המרחק החיוני בין מסמן למסומן מתבטל. הסימולקרה, תצורת המשמוע השלטת של העת הזו, היא סימולציה של משמעות – היא מחקה את האופן שבו מילים ודימויים מייצרים משמעות, אך מכיוון שהיא מוחקת את המרחק שבין הדימוי למקור, בין המייצג למיוצג, היא מערערת את מנגנון המשמוע עצמו. העידן הנוכחי מייצר אינסוף דימויים, אלא שאין אלו "עוד דימויים" בעלי פחות או יותר משמעות, אלא דימויים מרוקנים שאינם מייצגים עוד דבר ושלא ניתן לייחס להם מקור.

התוצאה המצטברת של הפרקטיקות האלו של הקפיטליזם המאוחר אינה רק העובדה שכל עניין בעולם יכול להפוך לסחורה בת-חליפין, אלא שנדמה שעקרון הייצוג עצמו אינו אפשרי. בחברת המונים שבה האזרחים נחשפים לנציגיהם בעיקר דרך מסך הטלוויזיה, הריבונות של אזרח מן השורה שאינו עוסק בפוליטיקה למחייתו מתמצה, בין מערכת בחירות אחת לשנייה, בצריכה פסיבית של ייצוגים תקשורתיים של הפוליטי. המופעים של פוליטיקאים מקצועיים, ההיגדים שלהם, ואפילו הפעולות שלהם, מתווכים כולם בידי משטר הסימולקרה. בשביל מרבית האזרחים, פוליטיקאים מתקיימים בספירה אחרת: הם "בטלוויזיה". לתנאים פוליטיים וסמיוטיים אלה יש גם השפעה על הפרקטיקות של הנציגים – תפקידם המרכזי כנציגי ציבור הפך לספק מופעים של הפוליטי: להגיד כך או אחרת ביחס ליריב פוליטי זה או אחר; לצאת בהצהרות כאלו ואחרות בעניין כזה או אחר; להצטלם במסדרונות הפרלמנט או בכנסים בחירות; לבצע פרפורמנס של עשייה פוליטית. במילים אחרות, הניאו-ליברליזם ומשטר הייצוג שלו מאחד בין הייצוג התקשורתי לייצוג הפוליטי, משטיח אותם ומרוקן אותם מתוכן. מנגנוני הייצוג – הן הפורמלי והן הסמיוטי – לא מייצגים על-פי רוב שום דבר מלבד את עצם פעולת הייצוג.

בתנאים כאלה, לא רק שלאזרחים יש מעט מאוד כוח לחייב את ה"נציגים" לשרת אותם; גם אין משמעות רבה לשאלה אם פוליטיקאי דובר אמת או שקר. העבודה המרכזית של פוליטיקאי היא להופיע כפוליטיקאי. כחלק מדרישות התפקיד, על הפוליטיקאי גם לא להיתפס בשקר. אם התקשורת מבצעת את תפקידה ומוצאת כי נציגים שיקרו, מעלו בתפקידם או עברו על החוק, ייתכן שהם ישלמו על כך מחיר, ואפילו מחיר כבד. אלא שמערכת הייצוג עצמה אינה פועלת לטובת העניין הזה. במצבם הנוכחי, מנגנוני הייצוג עצמם מתפקדים כמערכת עדינה של השתיית אמון: אנחנו יודעים שפוליטיקאים מקצועיים הם שחקנים שמשחקים בתפקיד הנציגים שלנו, ורוב הזמן אנחנו מקבלים כמובן מאליו את העובדה שהם משקרים. כל עוד הדימוי של הנציגים כ"שחקנים טובים" אינו נפגם, נראה לנו מתקבל על הדעת שהעשייה הפוליטית מחייבת העמדת פנים, מניפולציות ושקרים, ורבים מאיתנו ימשיכו להצביע לאותם נציגים גם בבחירות הבאות. בסופו של דבר, ההשקפה הרווחת על משטר הנציגים היא שנציג טוב הוא נציג שמצליח לתת הופעה טובה ולהישאר בתפקיד. מערכות השתיית האמון של מנגנוני הייצוג, חרף שברירותן, מתבררות כיעילות

⁷ ראו ז'אן בודריאר, **סימולקרות וסימולציה**. תרגמה אריאלה אזולאי (הקיבוץ המאוחד, "הצרפתים", 2007).

במידה מסוימת, ויעידו על כך כל המקרים שבהם שחקנים הסבו קריירות מוצלחות בתחום הייצוג הקולנועי לקריירות מוצלחות לא פחות בתחום הייצוג המדיני. רונלד רייגן, הראשון שהנהיג מדיניות ניאו-ליברלית בארצות הברית, יכול לשמש דוגמה טיפוסית לכך.

אלא שהטשטוש המתעצם של ההבדל בין הדימוי ובין מה שהוא מייצג, בין "מה שבטלוויזיה" ו"מה שבמציאות", ואפילו בין אמת לשקר, מוביל בסופו של דבר לקריסה של מגנוני הייצוג. אם מי שנמצא בפרלמנט עסוק בהדמיה של ייצוג ולא בדאגה לצרכים שלנו ובייצוג העמדות שלנו, קהל הבוחרים – בשביל מה אנחנו הולכים להצביע? שימור טקסי הדמוקרטיה, כמו בחירות וצריכת חדשות, דורש אנרגיה רבה. מי מאיתנו שקורא עיתון כל יום או צופה בחדשות מזהה את השברירות של מערכות השהיית האמון: מחד גיסא, אם אנחנו שם, זה כי עדיין יש בנו סקרנות, רצון להיות מעודכנים במה ששותף לכלל האזרחים, ושאיפה לגבש עמדות לגבי מה שאנחנו קוראים ורואים. מאידך גיסא, הטקס היומי של צריכת חדשות מלווה לעיתים קרובות בתחושה שלא בטוח שמה שקראנו או ראינו זה עתה כולל תוכן משמעותי; שצריך להתאמץ מאוד כדי להבין מה בעצם אמר נציג זה או אחר ביחס לעניין כזה או אחר. בסופו של דבר, המאמץ הזה לא תמיד נושא פרי; לא תמיד אנחנו נשארים בתחושה שלכל זה יש משמעות, או שברור לנו מה כל זה אומר ביחס לחיים הפרטיים שלנו ולדברים שאנחנו מאמינים בהם. התוצאה המיידית של משבר מנגנוני הייצוג היא אדישות פוליטית: ירידה באחוזי ההצבעה בצד הידלדלות העניין בהשתלבות במערכת הפוליטית הממוסדת. כל עוד אין לאזרחים שפה משותפת כדי לזהות תחושות משותפות ולהביע אותן, העניין נותר מעורפל, ולא ברור מהי הסיבה לייאוש הפוליטי או מה יש לעשות בקשר לכך.

בצד תהליכים אלה נוצרות התאגדויות אזרחיות חדשות מחוץ למוסדות הקיימים, והתאגדויות אלו מפתחות שיח חדש ביחס לפוליטי. נדמה שהמחאות העולמיות של 2011 מבטאות שיא עכשווי בהתפתחות זו: לאחר שנים של התנסויות אזרחיות בשולי המערכת הפוליטית, השיח על כשלי מנגנוני הייצוג הפך לנחלת הכלל. הגלובליזציה של אמצעי התקשורת הפכה את השיח הזה במידה רבה לשיח כלל-עולמי. סייעו בכך גם המפגשים הבינלאומיים בין פעילים למען גלובליזציה אחרת, בהפגנות העולמיות נגד הארגונים הפיננסיים הבינלאומיים, ובמפגשי הפורום החברתי העולמי (World Social Forum). בשיאם, במהלך העשור הראשון של שנות האלפיים, הפגישו אירועים אלה בין מאות אלפי פעילים מכל רחבי העולם. הפורום דגל בזמנו בסיסמה "חשבו גלובלית; פעלו מקומית" ("Think global; act local"), ועודד פרשנות גלובלית של בעיות מקומיות – לאומיות או אזרחיות. אבל השאלה עומדת בעינה: איזה ייצוג אפשר לדרוש במשטר ניאו-ליברלי המתפרש על כל רחבי הגלובוס? נגד מי יש לצאת, ואלו מטרות יש להציב במישור הגלובלי? הדמיון המהפכני של המחאות לא מקל על הבעיה: אם הכלכלה הניאו-ליברלית חיסלה את הייצוג, איפה יש להקים את האסיפה הגלובלית, מי יהיו הנוכחים בה, ומיהו המלך שנגדו היא תתקומם? ואולי תוך כדי ההכרה בממדים הגלובליים של הבעיה, מוטב להתרכז בחיזוק מנגנוני הייצוג במדינות הלאום? או אולי דווקא לוותר עליהם?

התביעה למשמעות

מול הקריסה של מנגנוני הייצוג התוו המחאות שתי אסטרטגיות מרכזיות. האסטרטגיה הראשונה, המשותפת למחאות כולן, היתה התשוקה להחיות את מערכת הסימנים. זו היתה אסטרטגיה נפשית וסמיוטית, והיא התרכזה בראש ובראשונה ביצירת אמון מחודש עם המילים ועם כוח ההבעה שלהן. מסרים שהיו עלולים להיתפס עד לפני רגע כסיסמאות ריקות, כמו "העם דורש צדק

חברתי", או המקור המצרי של סיסמה זו, "אלשעב יוריד אַסקאט אלניזאם" (העם רוצה בנפילת המשטר), נשמעו פתאום מלאי אנרגיה ואותנטיים להפליא. גם אם המסרים היו לפעמים עמומים, ולא היה ברור אם כל מי שמביע אותם מתכוון בדיוק לאותו הדבר ממש, נדמה שהמחאות כולן תבעו בזעם לשון חדשה – לא דווקא משום שהן רצו לומר בה דברים חדשים; התביעה היתה עקרונית יותר ונגעה לשיקומן של המערכות הסמיוטיות. ההתעוררות האזרחית דרשה תוכן יציב, שפה משותפת שמייצרת משמעות שלא ניתן לסחור בה או להשטיח אותה.

במערכת הייצוג הוויזואלית, ובפרט הטלוויזיונית, מצב העניינים היה מסובך יותר: המחאות נתקלו שוב ושוב בקושי להביע את המסרים שלהן במדיות המשוקעות בהגיון הצריכה. על הסתירה היסודית הזאת, בין מנגנוני הייצוג של הקפיטליזם המאוחר לבין התשוקה לכונן מחדש את המשמעות, עמד כבר השיר המצליח של גיל סקוט-הרון "המהפכה לא תשודר בטלוויזיה" (*The Revolution Will Not Be Televised*). "לא תוכל לאבד את עצמך בהרואין ולדלג, לקפוץ שנייה לבירה בזמן הפרסומות, כי המהפכה לא תשודר בטלוויזיה", הטיח סקוט-הרון כבר בשנות השבעים, "המהפכה לא תהיה שום שידור חוזר, אחים; המהפכה תהיה בלייב"⁸. ההבנה שאי אפשר לייצג את הדרישה לשינוי עמוק במשטר באמצעות מדיה המשועבדת לחוקי השוק הצמיחה מערכות יחסים אמביוולנטיות בין תנועות המחאה לגופי השידור הממוסדים: מצד אחד שאפו המחאות להשיג חשיפה תקשורתית מרבית; מצד שני, רבות מתנועות המחאה הביעו חוסר אמון בתועלת ששיגו משיתוף פעולה עם ערוצי התקשורת. חוסר היכולת לשלוט במסרים הביאו רבות מן התנועות ליצור סרטונים באמצעים ביתיים ולהפיץ אותם באינטרנט. ככלל, מוקד הפעילות התקשורתית של המחאות עבר לרשתות החברתיות באינטרנט, ואלו בתורן הזינו את המדיום המשודר במסרים נשלטים וממוקדים יותר. אולם ברבים מן הסרטונים שהופקו והופצו בידי המוחים המסרים מתבססים על השפה המילולית, ועוד נותר לראות מהם החידושים הלשוניים האודיו-ויזואליים של צורות התקשורת החדשות של המחאות.

האסטרטגיה השנייה של המחאות נגעה למנגנוני הייצוג הפוליטיים ולייצוג של מבנה התנועה בתקשורת. במהלך העשורים האחרונים תרגלו קבוצות מחאה למען גלובליזציה אחרת גירסאות שונות של דמוקרטיה ישירה. בציאפס שבמקסיקו ובארגנטינה למשל, ניסיונות אלה הבשילו לכדי ניהול עצמי של אזורים שלמים, בעלות משותפת על אמצעי הייצוג וקבלת החלטות באסיפות המוניות בכפרים ובערים. הזיהוי של השיטה הכלכלית עם פירמידה שבה רק מעטים נהנים מן העושר ולמרב האוכלוסייה אין ייצוג במרכזי הכוח הובילה רבות מן המחאות של 2011 לכונן מנגנונים של **פוליטיקה שטוחה** (בניגוד לדימוי הפירמידה) או **אופקית** (בניגוד לאנכית). בהשראת קבוצות אחווה פמיניסטיות, קבוצות תודעה הומו-לסביות ותנועות מהפכניות, העיקרון הבסיסי של פוליטיקה כזו היא ביטול ההפרדה בין החלטה ובין ביצוע, הפרדה האופיינית לארגונים היררכיים. התוצאה הראשונית של ביטול ההפרדה הזאת היא קבלת החלטות בקונצנזוס – אחרת גם מי שלא תמך בהחלטה נאלץ להיות שותף לביצועה, ולו מתוקף חברותו בתנועה.

⁸ "You will not be able to lose yourself on skag and skip / Skip out for beer during commercials, / Because the revolution will not be televised. [...] The revolution will be no re-run brothers; / The revolution will be live". (Gil Scott-Heron)

בתרבות הפוליטית השטוחה, החלטות הנוגעות לכלל המשתתפים בתנועה, כמו החלטות כספיות, מתקבלות על פי רוב בדיונים באסיפה הכללית. הגופים הביצועיים מורכבים מאזרחים שמקבלים החלטות בעצמם בתחום הפעולה שלהם ונקראים "צוותי עבודה". חלק מתנועות המחאה שאפו לבטל כל תצורה של ייצוג, וחלקן אימצו את המבנה של "מועצות דוברים" (spokescouncils) – אסיפות מצומצמות יותר שקבוצות קטנות יותר שולחות אליהן דוברים מתחלפים. המועצות פועלות במקביל לאסיפה הכללית ודנות בנושאים שהוקצו להן. כדי לייצג באופן הולם את המבנה הזה בתקשורת, נדרשה לא רק תחלופה בדוברים ובמראיינים, אלא גם בגוף שינסח מסרים משותפים ומוסכמים שמרואיינים יוכלו למסור בתקשורת. אתגר זה לא עלה יפה בכל המקרים, ובכמה מתנועות המחאה (ב-Occupy הניו יורקית ובישראל למשל) התגלעו חיכוכים עמוקים בנושא הניהול הכספי של המחאות ובנושא הייצוג בתקשורת. הניסויים האלו במבנים ארגוניים חדשים ממשיכים להתקיים בכל העולם והלמידה על אודותיהם היא רק בראשיתה.

בהיעדר ניסיון קודם, תנועת המחאה בישראל נתקלה בקשיים מהותיים בשתי החזיתות של הייצוג. מנהיגי התנועה – עשרת החתומים על האירוע בפייסבוק שקרא להקמת המאהל הראשון ברוטשילד, ובראשם דפני ליף – אימצו את הרטוריקה האנרכיסטית שרווחה גם במקומות אחרים בעולם. אלא שהרטוריקה הזאת לא תורגמה לכדי מדיניות פוליטית, או אפילו לכדי רעיון כללי על אופן ההתמודדות הראוי עם אתגר הייצוג. בשבועות הראשונים של המחאה הפכו מנהיגי התנועה לגיבורים החדשים של התקשורת. הסיקור התקשורתי דמה מאוד לתבנית של תוכנית ריאליטי: דפני ליף הפכה למעשה לגיבורה טלוויזיונית, ודמותה עוצבה בדמות אישה צעירה מן השורה, שקצה באדישות הפוליטית, קמה ועשתה מעשה. צילומים של ליף עייפה, בלהט המאבק, עוסקת בפעילויות יומיומיות ואפילו אינטימיות, כמו גילוח רגליים, התחלפו בצילומים שלה מלמטה, נואמת מעל במות המונים כשאורות מנצנצים מאחוריה. אלה היו החומרים שמהם עשוי החלום הרטוב של טלוויזיה מסחרית שבה הריאליטי הוא הסוגה המבוקשת ביותר: המקום שבו "האדם הפשוט" הופך מיוחד בזכות השילוב בין היותו רגיל לגמרי ובין השכפול האינסופי של הדימוי הוויזואלי שלו. החברתי הפך להיות סחורה, ולרגע היה נדמה שזו יכולה להיות סחורה מבוקשת.

הנגישות של ההנהגה לתקשורת הממוסדת נפרטה בתוך ימים ספורים לכוח פוליטי ממשי, שהופנה לא רק נגד ראש הממשלה והנציגים הנבחרים בכנסת, שכשלו במשימת הייצוג, אלא גם נגד מתנגדים פוליטיים בצמרת ההנהגה ובתנועה עצמה.⁹ בעוד ההנהגה ערכה מסיבות עיתונאים שזכו לכיסוי תקשורתי מקיף, פעילים במאהלים קבלו על היעדר הייצוג שלהם בקבלת ההחלטות ובעיצוב הדרישות. התקשורת דבקה בגיבוריה ומיאנה להתעניין בפעילים שתחזקו את הפעילות הקהילתית במאהלים ויזמו את אירועי המחאה בפריפריה החברתית. ההנהגה, בזכות כוחה התקשורתי, הצליחה לנטרל את מנגנון הייצוג שקבעו נציגי המאהלים ואז פיזרה אותו. לחצים מצד מאהלים פריפריאליים לקחת חלק בעצרות במרכז הארץ ולשאת שם דברים הביאו למאבקי כוח מכוערים: בסופו של יום, מי שהיה מקורב להנהגה קיבל במה וזכה לרגע של תהילה. נציגי מאהלים ומחוזות התקשו להעמיד חזית אחידה מול ההנהגה ולא השכילו להתארגן. בהיעדר ייצוג תקשורתי לפעילי המאהלים יכלה ההנהגה המייסדת לעשות ככל העולה על רוחה, ולנהל מאבק

⁹ כך למשל, ההתקפה על יגאל רמב"ם, אחד השותפים להנהגה המייסדת, בידיעות כמו "פילוג בגרעין רוטשילד: יגאל רמב"ם לא שותף יותר". **וואלה חדשות**, 21.8.2011; או התייחסותה של ליף לדרישות הייצוג של הפעילים, כמו למשל בסרטון "בבית של דפני ליף" (מתוך התוכנית "אנשים" עם דרור גלברמן ואפרת אברמוב של ערוץ 2). אתר **גלובס**, 1.9.2011.

בתקשורת גם כשלא היו מאחוריה עוד פעילים. הכישלון בשתי החזיתות של המאבק על הייצוג הביא לפיזור תנועת המחאה לקבוצות פעולה רבות שהתקשו להתארגן כרשת אפקטיבית.

בצד הניסיונות שכשלו ליצור צורות חדשות של התמודדות עם שאלת הייצוג, נרשמו לא מעט התנסויות חיוביות ברמה המקומית והארצית: פעילים השתתפו יום-יום באסיפות פתוחות, ניהלו יחד את המאהלים ויזמו יחד פעילות, בין היתר את אירועי המחאה הגדולים בפריפריה. קבוצות פעולה לא-היררכיות – נושאות או מקומיות – צמחו בכל מקום. האסיפה הארצית, שכינסה בראשית המחאה את נציגי המאהלים, הפכה לאסיפה פתוחה שהתקיימה באופן קבוע בכל רחבי הארץ וייצרה פעילות שוטפת בצוותי עבודה שעסקו בתחומים שונים. קבוצות פעולה וארגונים ממוסדים למדו לשתף פעולה זה עם זה, בפרט בנושאים המרכזיים של המאבק: הדיור ויוקר המחיה. רשת של ארגונים ותיקים והתארגנויות מחאה חדשות נפגשו בקביעות בפורום הארגונים החברתיים. בשורה התחתונה, המחאה של קיץ 2011 פתחה עידן חדש בחברה בישראל, שבו בעתיד אולי יהיה מקום לשיח משמעותי על משבר הייצוג.

* * *

חשדן המוצדק של המחאות כלפי מנגנוני הייצוג הקיימים הוביל את מרבית המוחים להימנע מהשתלבות בפוליטיקה המפלגתית. כל עוד הניאו-ליברליזם שולט במערכות הכלכליות והפוליטיות, נדמה שאין למוחים סיכוי לשנות את מצב הדברים בזירות הייצוג המרכזיות של המשטר הלאומי ושל המשטר הגלובלי – הפרלמנטים, הטלוויזיה והארגונים הבינלאומיים. מהן אם כך המסקנות שיש להסיק ממשבר הייצוג? האם יכולה בכלל להתקיים הלימה בין עקרון הייצוג לריבונות העממית, הרחבה והשוויונית המתחייבת מן האתוס הדמוקרטי? או שמא יש לשאוף לשכלול ולפיתוח תצורות משטריות של דמוקרטיה ישירה? לאילו ייצוגים סמיוטיים ופוליטיים יש לחתור? גם בתוך תנועות המחאה, נדמה כי הדיון על משבר הייצוג עדיין בחיתוליו: למרות העובדה ששאלות שקשורות בייצוג מעסיקות רבים ותופסות נפח חשוב בשיחות ובדיונים, עדיין לא נוצר שיח משותף ופתוח בשאלה מה צריכה להיות המדיניות של התנועות החדשות בשאלות אלו, ונדמה שהאסטרטגיות של התנועות השונות מתאפיינות פעמים רבות בהימנעות. במדינות שבהן המאבקים על הייצוג נתקלים באלימות קשה מצד המדינה, ארגונים ממוסדים יותר שאינם מביאים בשורה חדשה בשאלות הייצוג תפסו עמדות מפתח בתנועות המחאה (בין היתר מפלגות וארגוני עובדים מסורתיים). בזירות אחרות במדינות אלו ובמקומות אחרים, הדיונים והניסויים בצורות התארגנות חדשות עדיין נמשכים. נדמה שהשלב הבא בסוגיית הייצוג יחייב התמודדות עם משטר הסימולקרה הגלובלי בדרך חדשה ויצירתית, ובצד העיסוק באתגרים המקומיים, ידרוש לפתח שיח מעמיק יותר על משבר הייצוג גם בין תנועות מחאה שונות בעולם.